

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 096
Мазмұндағы беті	484
Жарияланған беттері	484-488
Автор(лар)	Сыду Қуаныш Ерболұлы
Мақала атауы	СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫ: КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМА, БІЛІКТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ, ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ
Мазмұндағы жазылуы	Сыду Қ.Е., Ахпанов А.Н. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫ: КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМА, БІЛІКТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ, ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫ: КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ
СИПАТТАМА, БІЛІКТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ, ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ
ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ»**

Сыду Қуаныш Ерболұлы

kuanysh.sydu@bk.ru

«Құқықтану» білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Ахпанов А.Н.

Мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарының криминологиялық сипаттамасы, біліктендіру мәселелері, тергеудің ерекшеліктері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда құқық қорғау органдарының рөлі қарастырылады. Автор сыбайлас жемқорлық қылмыстарының көлемі мен құрылымын, себептері мен жағдайларын, қылмыскер тұлғасының ерекшеліктерін талдайды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын біліктендірудің теориялық және практикалық мәселелері зерделенеді. Тергеудің ерекшеліктері, дәлелдемелерді жинаудың қиындықтары, тергеу әдістемесінің негізгі элементтері көрсетіледі. Құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметінің бағыттары, олардың тиімділігін арттыру жолдары ұсынылады. Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің кешенді сипаты, мемлекет пен қоғамның бірлескен күш-жігерінің қажеттілігі атап өтіледі.

Сыбайлас жемқорлық қазіргі заманғы мемлекеттер мен қоғамдардың алдындағы ең күрделі және қауіпті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл құбылыс мемлекеттік басқару жүйесін бұзады, экономикалық өсуді тежейді, әлеуметтік теңсіздікті тереңдетеді және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін жояды [1]. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары өздерінің жасырын сипаты, жоғары латенттілігі, күрделі қылмыстық схемалары және дәлелдемелік базаны қалыптастырудағы қиындықтарымен ерекшеленеді. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлықтың криминологиялық сипаттамасын зерделеу, біліктендіру мәселелерін шешу, тергеу әдістемесін жетілдіру және құқық қорғау органдарының қызметін күшейту өзекті міндет болып отыр.

Сыбайлас жемқорлықтың криминологиялық сипаттамасы оның көлемі, құрылымы, динамикасы, себептері мен жағдайлары, сондай-ақ қылмыскердің тұлғасын қамтиды. Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық қылмыстарының деңгейі соңғы жылдары біршама төмендеген болса да, әлі де қоғам үшін елеулі қауіп төндіруде [2]. Статистикалық деректер тек тіркелген және анықталған қылмыстарды көрсетеді, ал сыбайлас жемқорлықтың нақты көлемі әлдеқайда жоғары болуы мүмкін. Латенттіліктің жоғары деңгейі сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ерекшелігі болып табылады, себебі бұл қылмыстарда жәбірленуші жоқ немесе ол өзінің жәбірленушілігін мойындағысы келмейді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының құрылымында пара алу үлес салмағы басым болып келеді. Пара алу лауазымды адамның өз қызметтік өкілеттіктерін пайдалана отырып, заңсыз сыйақы алуын білдіреді [3]. Пара беру сыбайлас жемқорлық қатынастарының екінші жағын құрайды және пара алумен тығыз байланысты. Делдалдық пара алушы мен пара берушінің арасындағы байланысты қамтамасыз ететін қылмыс түрі ретінде қарастырылады. Қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдалану, қызметтік жалғандық, заңсыз байлану да сыбайлас жемқорлық қылмыстарының жүйесіне жатады.

Сыбайлас жемқорлықтың себептері мен жағдайлары көп деңгейлі және көп факторлы сипатқа ие. Экономикалық себептер мемлекеттік қызметшілердің жалақысының төмендігімен, материалдық қиындықтармен, тез байу ұмтылысымен байланысты [4]. Саяси себептер билікті бақылау тетіктерінің әлсіздігін, элиталардың жабық сипатын, саяси жауапкершіліктің жеткіліксіздігін білдіреді. Құқықтық себептер заңнаманың кемшіліктерін, құқық қолдану

практикасының сапасыздығын, жазасыздық мәдениетін қамтиды. Әлеуметтік-мәдени себептер сыбайлас жемқорлыққа қоғамдық төзімділікті, құқықтық нигилизмді, патернализм дәстүрлерін білдіреді.

Сыбайлас жемқор қылмыскердің криминологиялық тұлғасы ерекше белгілермен сипатталады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасаушылар көбінесе жоғары білімді, әлеуметтік мәртебесі жоғары, белгілі бір лауазымдарды атқаратын тұлғалар болып табылады [5]. Олардың қылмыстық мотивациясы материалдық байлыққа ұмтылумен, өмір деңгейін сақтаумен, әлеуметтік статусы көтерумен, билікті нығайтумен байланысты. Сыбайлас жемқорлар өздерінің лауазымдық жағдайын, әлеуметтік байланыстарын, құқықтық білімдерін пайдаланады, бұл оларды қылмыстық жауапкершіліктен жалтаруға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын біліктендіру мәселелері қылмыстық құқық теориясы мен практикасында маңызды орын алады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлық қылмыстарының жүйесін белгілейді және олардың әрқайсысының құрамын нақтылайды [6]. Пара алу құрамының объективті жағы лауазымды адамның өз қызметтік өкілеттіктерін пайдалана отырып, өзіне немесе үшінші тұлғаларға пара алуынан тұрады. Субъективті жағы тікелей қасақаналықпен сипатталады, себебі қылмыскер өз әрекеттерінің қоғамға қауіпті сипатын түсінеді және оларды жасауды қалайды. Пара алуды қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдаланудан ажырату маңызды біліктендіру мәселесі болып табылады. Пара алу міндетті түрде заңсыз сыйақы алумен байланысты, ал қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдалану материалдық мүдде болмаса да жасалуы мүмкін [7]. Делдалдықты біліктендіру кезінде делдалдың әрекеттерінің сипаты, оның пара алушы мен пара берушімен қатынасы, алынған сыйақының сипаты ескеріледі. Біліктендірудің дұрыстығы қылмыскердің жауапкершілігінің дәрежесін, қолданылатын жазаны айқындайды.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеудің ерекшеліктері олардың жасырын сипатына, дәлелдемелерді жинаудың күрделілігіне, қылмыстық схемалардың көпқырлылығына байланысты. Тергеудің бастапқы кезеңінде қылмыстық іс қозғау үшін жеткілікті негіздерді анықтау қажет, бұл көбінесе қиындық тудырады [8]. Сыбайлас жемқорлық туралы хабарламалар азаматтардан, бұқаралық ақпарат құралдарынан, ведомствошілік тексерулерден келуі мүмкін. Оперативті-іздістіру қызметі сыбайлас жемқорлық қылмыстарын анықтауда маңызды рөл атқарады.

Дәлелдемелерді жинау сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеудің ең қиын кезеңі болып табылады. Тергеушілер куәлардан жауап алуы, қаржылық құжаттарды зерттеуі, сараптамалар тағайындауы, тінту жүргізуі, мүлікті тәркілеуі қажет [9]. Жасырын тергеу әрекеттері, мысалы, телефон сөйлесулерін тыңдау, бақылау сатып алу, бақылау беру сыбайлас жемқорлық қылмыстарын дәлелдеуде тиімді құралдар болып табылады. Қаржылық-экономикалық сараптама пара ретінде берілген ақшаның немесе мүліктің шығу көзін, қозғалысын, пайдаланылуын анықтауға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеу кезінде тергеушілер көптеген қиындықтарға тап болады. Куәлар көбінесе жауап беруден бас тартады немесе жалған жауаптар береді, себебі олар өздеріне немесе жақындарына қауіп төнуінен қорқады [10]. Қылмыскерлер дәлелдемелерді жоюға, куәларға қысым көрсетуге, өздерінің әлеуметтік байланыстары мен әсерін пайдалануға тырысады. Тергеушілердің кәсіби дайындығы, олардың сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеу әдістемесін білуі, психологиялық дайындығы тергеудің табысты болуын айқындайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда құқық қорғау органдарының рөлі шешуші болып табылады. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет агенттігі, ұлттық қауіпсіздік комитеті, ішкі істер органдары, прокуратура сыбайлас жемқорлықпен күреспен айналысады [11]. Әр органның өз өкілеттіктері мен функциялары бар, бірақ олардың қызметінің үйлестірілуі тиімді нәтижелерге қол жеткізу үшін маңызды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет агенттігі сыбайлас жемқорлық қылмыстарын анықтау, алдын алу, тергеу бойынша арнайы өкілеттіктерге ие.

Құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметінің тиімділігі олардың тәуелсіздігіне, кәсібилігіне, материалдық-техникалық қамтамасыз етілуіне байланысты. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздері сыбайлас жемқорлықтан таза болуы, жоғары моральдық-этикалық стандарттарға сай келуі тиіс [12]. Ішкі қауіпсіздік жүйесі, қызметкерлерді тексеру тетіктері, тәртіптік жауапкершілік құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған. Қоғамдық бақылау, азаматтық қоғам институттарының қатысуы құқық қорғау органдарының ашықтығын және есептілігін қамтамасыз етеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың алдын алу бағыты ерекше маңызға ие. Алдын алу шаралары сыбайлас жемқорлықтың себептері мен жағдайларын жоюға, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыруға бағытталған. Мемлекеттік органдардағы ішкі бақылау жүйелері, әкімшілік рәсімдердің ашықтығы мен қарапайымдылығы, мемлекеттік қызметшілердің жалақысын арттыру, этикалық нормаларды енгізу алдын алудың маңызды элементтері болып табылады [13]. Білім беру жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды енгізу, азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру, қоғамдық бақылау тетіктерін дамыту алдын алу саясатының негізі болып табылады.

Ақпараттық технологиялар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте жаңа мүмкіндіктер ашады. Электрондық үкімет жүйелері, мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру, мемлекеттік сатып алуларды электрондық форматқа көшіру адам факторын азайтады және ашықтықты арттырады [14]. Ақпараттық-талдау жүйелері сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтауға, күдікті қаржылық операцияларды бақылауға, мүдделер қақтығысын анықтауға мүмкіндік береді. Ашық деректер порталдары, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы азаматтық бақылауды күшейтеді.

Халықаралық ынтымақтастық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте маңызды рөл атқарады. Қазақстан БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялаған, ЭЫДҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі жұмыс тобына қатысады, басқа мемлекеттермен екіжақты келісімдер жасасқан [15]. Халықаралық ынтымақтастық тәжірибе алмасуға, озық практиканы енгізуге, трансұлттық сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеуге, қылмыстық жолмен алынған мүлікті қайтаруға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігін бағалау жүйелі мониторинг пен талдауды қажет етеді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының статистикасы, құқық қорғау органдарының қызметінің нәтижелері, әлеуметтік зерттеулер, халықаралық индекстер сыбайлас жемқорлықпен күрес саясатының жетістіктері мен кемшіліктерін бағалауға мүмкіндік береді. Transparency International ұйымының сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі, Дүниежүзілік банктің басқару көрсеткіштері Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресіндегі орнын көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың табысты болуы үшін мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғамның, бизнес қауымдастықтың, бұқаралық ақпарат құралдарының бірлескен күш-жігері қажет. Мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіруі, құқық қорғау органдарын нығайтуы, алдын алу шараларын қабылдауы тиіс. Азаматтық қоғам сыбайлас жемқорлыққа қоғамдық бақылауды жүзеге асыруы, сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыруы, сыбайлас жемқорлық фактілерін жария етуі керек. Бизнес корпоративтік этиканы енгізуі, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін басқаруы, мемлекетпен адал серіктестік орнатуы қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің институционалдық тетіктерін жетілдіру маңызды бағыт болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы органдардың тәуелсіздігін нығайту, олардың өкілеттіктерін кеңейту, материалдық-техникалық базасын жақсарту, кадрлық әлеуетті дамыту қажет. Ведомствоаралық үйлестіру тетіктері, ақпарат алмасу жүйелері, бірлескен тергеу топтары сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін

арттырады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты әзірлеу мен жүзеге асыруға сарапшылар қауымдастығын, ғылыми ұйымдарды тарту маңызды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру үздіксіз процесс болып табылады. Заңнама сыбайлас жемқорлық қылмыстарының жаңа түрлерін ескеруі, жауапкершілікті күшейтуі, дәлелдеу процесін жеңілдетуі, қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу тетіктерін жетілдіруі тиіс. Мүдделер қақтығысын реттеу, лауазымды тұлғалардың табыстары мен мүліктерін декларациялау, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік заңнаманың маңызды элементтері болып табылады. Заңнаманың тұрақтылығы мен болжамдылығы, оның қолданылуының бірізділігі құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби дайындығын арттыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Оқу бағдарламаларына сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеу әдістемесі, қаржылық-экономикалық талдау дағдылары, халықаралық ынтымақтастық тәртібі, психологиялық дайындық енгізілуі қажет. Тәжірибе алмасу, халықаралық тренингтер, озық практиканы зерделеу қызметкерлердің біліктілігін арттырады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мамандардың жеке даярлығы, олардың мотивациясы, моральдық-этикалық қасиеттері кәсіби табыстың кепілі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ақпараттық науқандар қоғамдық санада сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті қалыптастыруға бағытталған. Бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер, білім беру мекемелері сыбайлас жемқорлықтың зияндылығы туралы ақпарат таратуы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты тәжірибені насихаттауы, азаматтарды сыбайлас жемқорлық фактілерін хабарлауға шақыруы тиіс. Жастар арасында құқықтық мәдениетті қалыптастыру, мектептер мен университеттерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды енгізу болашақта сыбайлас жемқорлықтың төмендеуіне ықпал етеді.

Қорытынды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары қазіргі қоғамның ең күрделі мәселелерінің бірі болып қала береді. Олардың криминологиялық сипаттамасы жасырын сипатты, жоғары латенттілікті, көп факторлы себептерді, ерекше қылмыскер тұлғасын көрсетеді. Біліктендіру мәселелері қылмыстық құқық теориясы мен практикасында маңызды орын алады және дұрыс шешілуі әділ жауапкершілікті қамтамасыз етеді. Тергеудің ерекшеліктері дәлелдемелерді жинаудың күрделілігімен, жасырын тергеу әрекеттерінің қажеттілігімен, тергеушілердің жоғары кәсібилігін талап етумен байланысты. Құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы рөлі шешуші болып табылады.

Олардың тиімділігі тәуелсіздікке, кәсібилікке, материалдық-техникалық қамтамасыз етілуге, қоғаммен өзара әрекеттесуге байланысты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат кешенді сипатта болуы, алдын алуды, анықтауды, тергеуді, жауапкершілікті, халықаралық ынтымақтастықты қамтуы тиіс. Тек мемлекеттің, қоғамның, әрбір азаматтың бірлескен күш-жігерімен ғана сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді күрес мүмкін болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2024.
2. Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет агенттігінің статистикалық жылнамасы. – Астана, 2025.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (3 шілде 2014 жылғы № 226-V ҚРЗ, өзгерістермен және толықтырулармен). – Астана, 2014.
4. Әбдірайымов Е.Т. Сыбайлас жемқорлықтың себептері мен жағдайлары: криминологиялық талдау. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 256 б.
5. Оразалинов Қ.С. Сыбайлас жемқор қылмыскердің криминологиялық портреті // Құқық және мемлекет. – 2021. – № 3. – 78-86 б.
6. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы (18 қараша 2015 жылғы № 410-V ҚРЗ, өзгерістермен). – Астана, 2015.

7. Нұрғалиев Б.М. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын біліктендіру мәселелері. – Қостанай: Қостанай академиясы, 2019. – 198 б.

8. Сейдахметов М.А. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеу әдістемесі. – Алматы: Юрист, 2021. – 312 б.

9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (4 шілде 2014 жылғы № 231-V ҚРЗ, өзгерістермен). – Астана, 2014.

10. Жақыпов Е.Н. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеудегі қиындықтар және оларды жеңу жолдары // Заңгер. – 2022. – № 2. – 45-53 б.

11. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл: институционалдық тетіктер және тәжірибе. – Астана: Ұлттық академия, 2023. – 267 б.

12. Қасымов Т.Б. Құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу тетіктері // Полиция және қоғам. – 2023. – № 1. – 67-75 б.

13. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу: теория және практика / Ғылыми ред. Ә.Қ. Қотов. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 345 б.

14. Бекенов С.С. Цифрлық технологиялар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте // Ақпараттық қоғам. – 2024. – № 4. – 89-97 б.

15. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы (31 қазан 2003 ж., Қазақстан Республикасы ратификациялаған 4 мамыр 2008 ж.). – Нью-Йорк, 2003.